

ความสัมพันธ์ระหว่างคติธรรมมิกราชากับการเมืองการปกครองในรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ชัคตตรัย แสงอรุณ¹ และ มนตรี สิริโรจนานันท์¹

¹คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทคัดย่อ

งานวิจัยฉบับนี้เป็นการศึกษา ความเกี่ยวข้องของพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับระบบการบริหารปกครอง ความเป็นไป ในราชอาณาจักร และภายในราชสำนักในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งผลวิจัยพบว่า เมื่อมีการสถาปนา ราชวงศ์ใหม่ขึ้นมานั้นฝ่ายราชสำนักได้มีการปรับเปลี่ยนคติการปกครองแบบกษัตริย์จากคติพระเจ้าจักรพรรดิที่ใช้กันมาตลอด ยุคกรุงศรีอยุธยา มาเป็นคติธรรมมิกราชาเพื่อสร้างความชอบธรรมในการเสด็จครองราชสมบัติในกษัตริย์พระองค์ใหม่ที่มาจากวิธี ปราดดาภิเษก และมีความพยายามโฆษณาคตินี้ให้เป็นที่รับรู้และยอมรับในสังคมตลอดทั้งรัชสมัย แต่ในภายหลังกลับเกิดปัญหา ขึ้นเมื่อคติธรรมมิกราชานี้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการแข่งสร้างบารมีกับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทผู้มีอิทธิพลทั้งในฝ่าย ราชอาณาจักรและพุทธศาสนจักรเป็นอย่างมาก จนถึงขนาดถูกยกว่ามีสถานะเทียบเท่ากับกษัตริย์ที่แท้จริง

คำสำคัญ: พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ธรรมมิกราชา จักรพรรดิราช กฎหมายตราสามดวง สังคายนาพระไตรปิฎก

The Relation between Dhammikarājā model and Politics in King Rama I Reign

Chakattrai Saengaroon¹ and Montree Sirarajananan¹

¹Faculty of Liberal Arts, Thammasat University

Abstract

This research aims to study collaboration between Buddhist and administration system in King Rama 1 reign. Religious thinking showed many elementary aspects in the monarchy. This study found that when the new monarchy had been established, royal elitists adjusted their thought about the kingly ruling system as ideal. An old ideal, called specifically, the royal empire ruler (Chakrapatdiājā), was changed to be "the royal Buddhist ruler" (Dhammikarājā). The previous idea has been being the main idea of the kingly ruler through Ayutthaya era. Otherwise, the new one is used to claim legitimately of taking a throne, a king who enthroned by himself (Prabdapisek). This study found a new monarchy had been propagating this idea to be accepting all along with his reign. Furthermore, this new idea became political tools, it's used by a regent of King Rama 1 (Kromprajawangbowon mahasurasinghanart), whose power was very effective in religious and political spheres. A regent is finally worshiped as a second king.

Keywords: King Rama 1, three seals law, Buddhist synod, Chakrapatdiājā, Dhammikarājā

1. บทนำ

เมื่อหลักธรรมทางพุทธศาสนาซึ่งใช้เป็นคติสำหรับกษัตริย์เรื่อง “ทศพิธราชธรรม” ที่มาใน “สมังคชาดก” (ขุ.ชา. 27/1171/311) และ “มหาหังสชาดก” (ขุ.ชา. 28/634-635/105) โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้กษัตริย์ทรงดำรงพระองค์อยู่ด้วยคุณธรรมอันเห็นแก่ประโยชน์สุขต่อประชาชนในราชอาณาจักรเป็นสำคัญ ถูกกษัตริย์และราชสำนักแห่งราชวงศ์ใหม่นำมาใช้เป็นเครื่องมือในการกล่าวโทษความล่มสลายของกรุงธนบุรีด้วยสาเหตุแห่ง “พระเจ้าแผ่นดินมิได้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมสุจริต” (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา, 2542, น. 226) ส่งผลให้ “คติธรรมิกกราชา” ซึ่งถูกเลือกให้เป็นคติการปกครองในกษัตริย์แห่งราชวงศ์ใหม่เพื่อใช้กล่าวอ้างแสดงความชอบธรรมต่อการเสด็จปราบดาภิเษกในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น ได้ถูกเพิ่มเติมความหมายไปว่าบุคคลผู้ “ตั้งมั่นอยู่ในธรรม” มากกว่าบุคคลอื่นเท่านั้นจึงจะสามารถนำพาราชอาณาจักรให้พบกับความเจริญได้ ตามนัยที่มีมาใน “ธรรมิกสูตร” (อง.จตุกก. 21/70/123-124) เสมือนกับการเปิดโอกาสให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทผู้ทรงมีพระบารมีในบ้านเมืองขณะนั้นเป็นอย่างมากทรงสามารถ “แข่งพระบารมีทางธรรม” กับสมเด็จพระเชษฐาธิราชเจ้าได้อย่างเปิดเผย อันนำมาสู่ปัญหาความขัดแย้งระหว่างกันในรัชสมัยหลายประการ จึงเป็นเรื่องน่าศึกษาถึงเหตุความเป็นในการบริหารปกครองบ้านเมืองที่สัมพันธ์กันกับคติธรรมิกกราชาว่า มีความเป็นมาและดำเนินไปอย่างไรในช่วงรัชสมัยแรกของราชวงศ์ใหม่นี้

2. วัตถุประสงค์ในการวิจัย

เพื่อศึกษาการนำคติธรรมิกกราชาซึ่งถูกนำมาใช้เป็นคติการปกครองในกษัตริย์ราชวงศ์ใหม่แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่สัมพันธ์กันกับการบริหารปกครองราชอาณาจักรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

3. วิธีการวิจัย

การวิจัยฉบับนี้ใช้การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาจากเอกสาร หนังสือ ตำราและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ในส่วนที่มีเนื้อหาอ้างอิงคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้นใช้ “พระไตรปิฎกฉบับเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี” ซึ่งถูกจัดพิมพ์ขึ้นโดย สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และใช้การอ้างอิงตามความนิยมคือ “ชื่อย่อคัมภีร์. เล่ม/ข้อ/หน้า”

งานวิจัยฉบับนี้ให้ความสำคัญกับช่วงเวลาที่เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ เนื่องจากผู้ศึกษาเห็นว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ตามลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้น ทำให้มองเห็นถึงการพัฒนาการต่าง ๆ อันเกิดขึ้นจากประสบการณ์และความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์กับสถาบันทางพุทธศาสนาได้ จึงมีการสืบที่เกิด

เหตุการณ์ต่าง ๆ ไว้เป็นจำนวนมากในงานชิ้นนี้ ซึ่งผู้ศึกษาเลือกใช้ปีพุทธศักราชที่แปลงมาจากปีจุลศักราชเดิมเพื่อให้สอดคล้องกับการศึกษาในยุคปัจจุบัน โดยใช้วิธีคำนวณ “ปีจุลศักราช+1181 = ปีพุทธศักราช” เช่น “จ.ศ. 1144+1181 = พ.ศ. 2325” และเนื่องจากการนับปีใหม่เมื่อครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นจะอยู่ในช่วงกลางเดือน 3 ถึงต้นเดือน 4 โดยไม่มีวันที่กำหนดแน่นอน ผู้ศึกษาจึงใช้วิธีกำหนดปีใหม่ตามคติโบราณ ซึ่งถือเอาการนับวัน เดือน ตามปฏิทินจันทรคติ โดยเริ่มนับตั้งแต่วันแรกของเดือนอ้าย (ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 1) ไปจนถึงสิ้นปีที่วันแรม 15 ค่ำ เดือน 12 (จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, 2543 : 41) มาใช้ในงานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ นั่นทำให้หากมีเหตุการณ์สำคัญในราชอาณาจักรที่เกิดขึ้นเป็นช่วงเดือน 1 ถึงประมาณกลางเดือน 3 ซึ่งในฐานะข้อมูลทางประวัติศาสตร์จะยังคงนับเป็นปีเก่าอยู่ เช่น เดือนยี่ปีจุลศักราชที่ 1144 ที่เมื่อแปลงเป็นปีพุทธศักราชแล้วช่วงเวลาที่กล่าวคือ เดือน 2 ปี พ.ศ. 2325 ทั้งที่ในความจริงแล้วหากใช้วิธีนับแบบ 12 เดือนตามคติโบราณ เหตุการณ์นี้จะเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2326 และเพื่อกันความสับสน ผิดพลาด ผู้ศึกษาจึงเลือกที่จะไม่ระบุช่วงเวลาที่น่าจะแน่นอนตามข้อมูลที่ได้บันทึกไว้ เพียงแต่จะระบุปีและประมาณช่วงเวลาของปี เช่น “ช่วงต้นปี พ.ศ. 2326” แทน

4. ผลการวิจัย

4.1 การเลือกคติทางพุทธศาสนามาใช้กับราชอาณาจักร

เมื่อราชอาณาจักรสยามสูญเสียกรุงศรีอยุธยาอันเป็นราชธานีที่มีอายุยาวนานถึง 417 ปี กับการสงครามกับอาณาจักรพม่าเมื่อปี พ.ศ. 2310 ในช่วงระยะเวลาประมาณ 25 ปีภายหลังจากนั้น ราชอาณาจักรสยามได้อยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์ผู้มาจากวิธีการ “ปราบดาภิเษก” ถึง 2 พระองค์ (จอห์น เบาริง, 2547ก, น. 71-84) โดยสาเหตุที่กษัตริย์พระองค์ที่ 2 ผู้ทรงปรากฏพระนามว่า “พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก” ทรงจำเป็นต้องเสด็จปราบดาภิเษกยึดพระราชอำนาจมาจาก “พระเจ้ากรุงธนบุรี” กษัตริย์ผู้ทรงกอบกู้เอกราชรวบรวมแผ่นดินให้เป็นปึกแผ่นอีกครั้ง เนื่องด้วยพระองค์ไม่อาจปล่อยให้ราชอาณาจักรสยามที่กำลังฟื้นฟูต้องได้รับความเสียหาย จากพระเจ้ากรุงธนบุรีผู้ทรงมีพระอาการ “สัญญาวิปลาส” จากความหมกมุ่นในการเจริญพระกรรมฐาน จนทรงไม่อาจบริหารราชกิจและตัดสินใจตัดสินคดีความต่าง ๆ ให้เกิดความยุติธรรม อันนำพาความเดือดร้อนแก่ผู้คนในราชอาณาจักรทั้งชาวสยามและชาวต่างชาติเป็นจำนวนมาก (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา, 2542, น. 224-225)

เหตุผลที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีความจำเป็นต้องเสด็จปราบดาภิเษกตามที่ถูกบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์นั้นทำให้ “บริบท” การเสด็จปราบดาภิเษกในกษัตริย์ทั้ง 2 พระองค์มีความแตกต่างกันกล่าวคือ การเสด็จปราบดาภิเษกของพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้นเกิดขึ้นด้วยความจำเป็นของเหตุการณ์ด้วยในขณะนั้นพระองค์ทรงดำรงอยู่ในสถานะ “แม่ทัพ” ผู้กอบกู้ราชอาณาจักรซึ่งไม่มีกษัตริย์ปกครอง และไม่ปรากฏว่ามีบุคคลในพระราชวงศ์กษัตริย์ที่เคยปกครองราชอาณาจักรเหลืออยู่อีก (ปรามินทร์ เครือทอง, (บรรณาธิการ), 2555, น. 53) ส่วนการเสด็จปราบดาภิเษกในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้นเป็นการ “ล้มล้าง” กษัตริย์ผู้ยังทรงครองราชย์อยู่เดิมเพื่อขึ้นเป็นกษัตริย์พระองค์ใหม่ นั่นทำให้เมื่อทั้ง 2 พระองค์

ต้องทรงเลือก “คติ” ที่จะนำมาใช้เป็นรากฐานแนวทางการบริหารปกครองราชอาณาจักรจึงมีความแตกต่างกันตามประสบการณ์ส่วนพระองค์และความจำเป็นในช่วงเวลานั้น ๆ

จากหลักฐานตามที่ปรากฏในพระราชกำหนดเกล้าฉบับที่ 8 อันเป็นกฎหมายที่เคยถูกใช้เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาซึ่งได้ถูกรวบรวมไว้ในกฎหมายตราสามดวง ระบุถึงความยินยอมให้ผู้ที่มี “กาสาวะพัตรพระพุทธรูปเจ้าหุ้มกายอยู่” ไม่ต้องรับโทษในคดีต่าง ๆ (กำหนด เลี้ยงสังธรรม (บรรณาธิการ), 2548ค, น. 402-410) ซึ่งสอดคล้องกับคติพระเจ้าจักรพรรดิอันเป็นคติปกครองในกษัตริย์ตามคำสอนทางพุทธศาสนาที่อนุญาตให้กษัตริย์มีพระราชกิจต่อสมณะพราหมณ์ได้เพียง “สมณพราหมณสุ” คือ คัมภีร์ของเหล่าสมณะพราหมณ์, และ “สมณพราหมณ อุปสงกมิตวา ปญหาปุจฉน” คือ เข้าไปหาและสอบถามปัญหาต่อสมณะพราหมณ์ได้เท่านั้น (ที.ปา. 11/84/69-70) นั่นทำให้หากพระเจ้ากรุงธนบุรีจะยังทรงใช้คติการปกครองในกษัตริย์แบบเดิม ก็จะไม่สามารถปราบปรามความไม่สงบและรักษาความเรียบร้อยภายในราชอาณาจักรที่ในขณะนั้นมีกลุ่มอื่นเกิดจากการรวมตัวกันของภิกษุกลุ่มหนึ่งกับกลุ่มชาวบ้านผู้ศรัทธาจนกลายเป็นชุมนุมที่เข้มแข็งและส่งผลกระทบถึงความมั่นคงในราชอาณาจักรซึ่งรู้จักกันในชื่อ “ชุมนุมเจ้าพระฝาง” ได้อย่างเด็ดขาด นั่นทำให้พระเจ้ากรุงธนบุรีต้องทรงแต่งคติการปกครองในกษัตริย์เพื่อใช้ในรัชสมัยของพระองค์ขึ้นมาใหม่ ซึ่งบาทหลวงชาวฝรั่งเศสได้บันทึกถึงการประกาศคติกษัตริย์ในพระเจ้ากรุงธนบุรีต่อสาธารณะไว้คราวหนึ่งว่า “พระเจ้าแผ่นดินเป็นหัวหน้าของพุทธศาสนา” (กรมศิลปากร, 2504, น. 63) ส่งผลให้พระองค์ทรงมีสถานะเทียบเท่ากับพระพุทธเจ้าจนทรงสามารถสั่งสอนและสั่งการคณะสงฆ์ได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด อันเป็นการเปิดโอกาสให้ภิกษุกลุ่มอลัชชี อาสัถย์ สอพลอขึ้นมาเป็นใหญ่ในคณะสงฆ์ได้เป็นจำนวนมาก ซึ่งการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับคณะสงฆ์ที่ผิดพลาดนี้ก็นำความล่มสลายมาสู่กรุงธนบุรีในท้ายที่สุด (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา, 2542, น. 175-176, 217-219, 224-226)

การสืบทอดคณะสงฆ์ที่ “เต็มไปด้วยภิกษุพวกมิจฉาทิฎฐิ พวกพาลอลัชชีสันดานบาป อาสัถย์สอพลอ ทำให้เสียแผ่นดิน” (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา, 2542, น. 225) มาจากครั้งกรุงธนบุรี ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและฝ่ายราชสำนักใหม่จำเป็นต้องพิจารณาคติการปกครองในกษัตริย์ที่จะนำมาใช้ในแผ่นดินของราชวงศ์ใหม้อย่างรอบคอบ เมื่อคติพระเจ้าจักรพรรดิที่เคยใช้อยู่เดิมเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาไม่ได้มอบอำนาจให้กษัตริย์ทรงสามารถดำเนินการใด ๆ ต่อคณะสงฆ์ได้ แต่หากจะแต่งคติการปกครองในกษัตริย์ขึ้นมาใหม่ก็มีความเสี่ยงที่จะเกิดความผิดพลาด อันเป็นการยากที่คณะสงฆ์และประชาชนที่เพิ่งผ่านประสบการณ์ช่วงปลายกรุงธนบุรีมาจะยอมรับได้ นั่นทำให้คติการปกครองในกษัตริย์ซึ่งเคยถูกใช้และได้รับการรับรองตามคำสอนทางพุทธศาสนาคงเหลือแต่ “คติธรรมิกราชา” เท่านั้น

แม้คติพระเจ้าจักรพรรดิและคติธรรมิกราชาจะเป็นคติการปกครองในกษัตริย์ที่มาจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเหมือน ๆ กัน แต่สิ่งที่คติธรรมิกราชามีความแตกต่างจากคติพระเจ้าจักรพรรดิ คือ คติธรรมิกราชานั้นไม่ได้เน้นอธิปไตยที่แสดงคุณวิเศษในกษัตริย์เด่นชัดอย่างคติพระเจ้าจักรพรรดิที่กำหนดให้กษัตริย์ทรงเป็นผู้ “สมบุรณ์ด้วยแก้ว 7 ประการ คือ จักรแก้ว ข้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว คฤหบดีแก้ว และปริณายก

แก้ว”(ที.ปา. 11/81/67) นอกจากนี้ยังไม่ได้มีการกำหนดข้อบังคับพระราชวัตรในกษัตริย์ไว้อย่างตายตัว เพียงแต่กำหนดเป็นหลักไว้อย่างกว้าง ๆ มีการดำรงพระองค์อยู่ในหลัก “ทศพิธราชธรรม” และ “เป็นผู้ไม่มีอคติ” เป็นต้น (ช.ช. 27/1169-1175/311-312) โดยในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการพุทธศาสนานั้นคตินิธิมิกกราชาอนุญาตให้กษัตริย์สามารถออกกฎหมายควบคุมความประพฤติและคุณสมบัติของกษัตริย์ให้ปฏิบัติถูกต้องตามพระธรรมวินัยได้ เพื่อค้ำจุนพุทธศาสนาให้มีอายุยืนยาวต่อไป (สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ), 2517, น. 102)

หลักการ “พระราชผู้ทรงธรรม” ในคตินิธิมิกกราชาแม้จะให้อำนาจกษัตริย์ไว้ในฐานะ “ผู้นำสูงสุดของราชอาณาจักรและพุทธศาสนจักร” แต่ตามหลักการที่มาในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาแล้ว คตินิธิมิกกราชาได้มอบอำนาจไว้ให้แก่กษัตริย์ในฐานะ “อัครมหาศานุปถัมภก” ผู้มีหน้าที่ “จรรโลงธรรม” เท่านั้น ซึ่งการที่กษัตริย์ต้องทรงตั้งกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ในด้านการพุทธศาสนากลับเป็นไปด้วยความเคารพและเพื่อประโยชน์ในการรักษาพุทธศาสนา ไม่ใช่เพื่อจะแสดงพระองค์ว่าทรงอยู่เหนือพุทธศาสนา นั้นทำให้นักษัตริย์ตามคตินิธิมิกกราชไม่ทรงจำเป็นต้องแสดงคุณวิเศษใด ๆ ให้เป็นที่ประจักษ์ต่อสาธารณชนนอกเหนือไปจากการ “ประพฤติธรรม” ให้เป็นตัวอย่างแก่ประชาชน (อง.จตุกก. 21/70/124-125) ซึ่งหมายความว่าความเป็น “ผู้นำสูงสุดของพุทธศาสนจักร” ตามคตินิธิมิกราชานั้น ได้มอบหมายให้กษัตริย์ทรงดำรงอยู่ในฐานะ “พระโพธิสัตว์” ผู้ทรงมีบุญบารมีมากกว่าสัตว์อื่น และยังต้องบำเพ็ญบุญบารมีเพื่อการบรรลุธรรมในอนาคต (สายชล สัตยานุรักษ์, 2546, น. 226-231) ในขณะที่คตินิธิมิกราชจักรพรรดิเพียงกำหนดให้กษัตริย์ทรงมีหน้าที่ในการประพฤติธรรมตามคำสั่งสอนของสมณพราหมณ์และสั่งสอนให้ชนทั้งหลายประพฤติธรรมตาม เพื่อประโยชน์สุขของชนในราชอาณาจักร และเพื่อให้ยังทรงครองราชย์ทั้ง 7 อันเป็นสมบัติแห่งพระเจ้าจักรพรรดิไม่ให้เสื่อมสลายไปได้เท่านั้น (ที.ปา. 11/81-84/67-70)

นอกจากนี้ด้วยเนื้อความที่ได้อธิบายถึงเหตุความวุ่นวายทุกข์ยากของประชาชนในราชอาณาจักรให้เป็นเหตุที่เกิดมาจาก “พระราชเป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม” ตามนัยที่ถูกระบุอยู่ใน “ธรรมิกสูตร” (อง.จตุกก. 21/70/124) สามารถนำมาใช้แสดงสภาพการณ์ในช่วงปลายกรุงธนบุรีที่เกิดการจลาจล อันทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในรัชกาลที่หนึ่งเป็นผู้ “ตั้งมั่นอยู่ในธรรม” ผู้ทรงมี “พระเมตตากรุณาแก่สรรพสัตว์” ไม่อาจปล่อยปละละเลยให้ชนในราชอาณาจักรต้องเดือดร้อนวุ่นวาย (กรมศิลปากร, 2536, น. 250) ซึ่งสร้างความชอบธรรมให้แก่การเสด็จปราบดาภิเษกและสถาปนาราชวงศ์ใหม่ขึ้นมาแทนที่ได้ และการที่คตินิธิมิกราชจักรพรรดิผ่านการเผยแพร่ตามคำสอนทางพุทธศาสนาอย่างยาวนาน และเป็นที่รับรู้กันดีว่าเคยถูกนำมาใช้อย่างได้ผลมาแล้วเมื่อครั้งกรุงสุโขทัยจากการบันทึกเรื่องราวผ่านคัมภีร์ทางพุทธศาสนาต่าง ๆ มี คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นต้น จึงทำให้คตินิธิมิกกราชาเป็นคติที่มีความเหมาะสมที่สุดที่จะถูกนำมาใช้เป็นคติการปกครองในกษัตริย์แห่งราชวงศ์ใหม่นี้

4.2 วิธีการเผยแพร่คติการปกครองออกสู่สังคม

เมื่อคัดเลือกคติการปกครองในกษัตริย์แห่งราชวงศ์ใหม่ได้แล้ว สิ่งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและฝ่ายราชสำนักใหม่จำเป็นต้องทำต่อมาก็คือการเผยแพร่คติที่ว่านั้นออกไปสู่สังคมโดยเร็วที่สุด

ซึ่งเมื่อพิจารณาจาก “กฎพระสงฆ์” ฉบับแรก ที่โปรดฯ ให้มีการตราขึ้นในปีที่พระองค์ได้เสด็จปราบดาภิเษก โดยทันที เพื่อควบคุมไม่ให้ฝ่ายสงฆ์นำ “มหาเวสสันดรชาดก” ไปใช้เทศน์ในงานองตลกคะนองแสดงถึงความไม่เคารพอย่างที่นิยมทำกันอยู่ในขณะนั้น (กำธร เลี้ยงสังธรรม (บรรณาธิการ), 2548ค : 344-348) จึงมีความเป็นไปได้ว่าในทีแรกนั้น เรื่องราวของพระเวสสันดรชาดกได้ถูกวางไว้สำหรับเป็น “ธรรมเนียม” ที่ใช้ในการเผยแพร่ความรู้เรื่องคติธรรมมิกราชานี้ออกสู่สังคมผ่านสถาบันสงฆ์ที่เป็นต้นทางในการผลิตและควบคุมความรู้ต่าง ๆ ที่ได้รับความน่าเชื่อถือมากที่สุดครั้งนั้น แต่มีปัญหาดิดขัดที่คัมภีร์มหาชาติคำหลวงอันเป็นแม่แบบที่ใช้ในการเทศน์พระเวสสันดรชาดกในครั้งนั้นมีการสูญหายไม่ครบถ้วนอันเป็นผลมาจากภัยสงครามตั้งแต่ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา (กรมศิลปากร, 2540 : 497) และแม้จะมีเนื้อหาของพระเวสสันดรชาดกนี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ขุททกนิายในพระสุตตันตปิฎก แต่ด้วยเหตุที่คัมภีร์พระไตรปิฎกในครั้งนั้นยังไม่ได้รับการชำระให้บริสุทธิ์สมบูรณ์ และยังเป็นคัมภีร์ที่ถูกรวบรวมมาโดยกษัตริย์พระองค์เก่า ซึ่งนอกจากจะเป็นการสุมเสี่ยงที่จะไม่ได้ธรรมเนียมที่มีความบริสุทธิ์เพียงพอแล้ว ยังเท่ากับเป็นการยกย่องพระบารมีในพระเจ้ากรุงธนบุรีให้เหนือยิ่งไปกว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก อันเป็นสิ่งที่ฝ่ายราชสำนักใหม่จะยอมให้เกิดขึ้นไม่ได้

การโปรดฯ ให้มีการแต่ง “ไตรภูมิภูมิกถา” ขึ้นในปัดมาหลังจากการเสด็จปราบดาภิเษกซึ่ง นิธิ เอียวศรีวงศ์ ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “เป็นการกระทำอย่างเร่งด่วนโดยที่ไม่มีเหตุอันจำเป็น” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2521, น. 48-49) เป็นการแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและฝ่ายราชสำนักใหม่ได้เลือกที่จะใช้ไตรภูมิภูมิกถาเป็น “ธรรมเนียม” ในการเผยแพร่คติการปกครองในกษัตริย์แห่งราชวงศ์ใหม่ออกสู่สังคม และด้วยเหตุที่ “ไตรภูมิพระร่วง” อันเป็นต้นฉบับของไตรภูมิภูมิกถานี้ เป็นวรรณกรรมที่ถูกแต่งขึ้นมาโดยพญาสิทธิไทยแห่งกรุงสุโขทัย จึงมีเนื้อหาที่เข้ากันได้กับคติธรรมมิกราชาเป็นอย่างดี ซึ่งการที่คัมภีร์ไตรภูมิพระร่วงได้มีการบันทึกเนื้อหาเรื่อง “การกำเนิดโลก” และวรรณกษัตริย์ที่ถูกอธิบายไว้ใน “อัครัญญสูตร” (ที.ปา. 11/119-140/100-114) แต่กลับมีการเพิ่มเติมเนื้อหาให้ “พระมหาโพธิสัตว์” กลายเป็นสิ่งที่ตั้งขึ้นเป็นอย่างแรกในโลก และได้กลายเป็นแผ่นดินที่เรียกว่า “ชมพูทวีป” พร้อมทั้งปรับเปลี่ยนคุณสมบัติในกษัตริย์พระองค์แรกของโลกจากเดิมที่ทรงเป็นเพียง “สัตว์ที่สวยงามกว่า น่าดูน่าชมกว่า น่าเลื่อมใสกว่า และน่าเกรงขามมากกว่าสัตว์ทุกคน” จึงได้รับการอัญเชิญจากชนทั้งหลายให้เสด็จครองราชย์ มาเป็น “พระโพธิสัตว์” (ลิไทย, พญา, 2518, น. 282-283, 290) อันทำให้แผ่นดินอีกฟากหนึ่งของกรุงธนบุรีที่มี “วัดโพธาราม” ตั้งอยู่จึงเสมือนกับเป็นแผ่นดินชมพูทวีป ซึ่งทำให้กษัตริย์ผู้ทรงได้รับการอาราธนาจากชนทั้งหลายให้เสด็จมาครองราชสมบัติเหนือแผ่นดินแห่งนี้ต้องทรงดำรงอยู่ในสถานะ “พระโพธิสัตว์” และส่งผลให้ราชวงศ์ที่ถูกสถาปนาขึ้นมาใหม่นี้ได้กลายเป็น “ราชวงศ์ของพระโพธิสัตว์” ตามคติในธรรมเนียมที่ได้รับมาด้วย

นอกจากไตรภูมิภูมิกถาที่ถูกใช้เป็นธรรมเนียมในการเผยแพร่คติธรรมมิกราชาไปสู่สังคมแล้ว กฎหมายที่มีการโปรดฯ ให้ตราขึ้นในรัชสมัยนี้ยังเป็นเครื่องมือทางการเมืองอีกอย่างหนึ่งที่ถูกนำมาใช้เพื่อประกาศความเป็นกษัตริย์ผู้ทรงธรรมตามคติธรรมมิกราชาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกออกสู่สังคม ดังที่ปรากฏว่าในช่วงระยะเวลาประมาณ 1 ปีนับจากพระองค์เสด็จปราบดาภิเษกจนถึงการโปรดฯ ให้แต่งไตรภูมิภูมิกถาขึ้นนั้น

มีกฎหมายที่โปรดฯ ให้ตราขึ้นใหม่เพื่อบังคับใช้ทั้งกับฝ่ายราชอาณาจักรและพุทธศาสนจักรเป็นจำนวนมากถึง 15 ฉบับ ประกอบด้วย พระราชบัญญัติ 1 ฉบับ, พระราชกำหนดใหม่ 8 ฉบับ, และกฎพระสงฆ์ 6 ฉบับ (กฎพระสงฆ์ฉบับที่ 7 โปรดฯ ให้ตราในเดือน 11 ปี พ.ศ. 2326 ภายหลังจากโปรดฯ ให้มีการแต่งตั้งไตรภูมิเถาแล้ว) (กำธร เลี้ยงสังธรรม (บรรณาธิการ), 2548, น. 191-197, 276-299, 321-323, 344-366)

สิ่งที่น่าสนใจคือพระราชกำหนดใหม่ฉบับที่ 34 ซึ่งเป็นกฎหมายฉบับแรกที่โปรดฯ ให้ตราขึ้นภายหลังจากทรงรับคำกราบทูลถวายราชสมบัติ และก่อนจะมีพระราชพิธีปราบดาภิเษกนั้น ปรากฏข้อความว่า “สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงทศพิธราชธรรมมหันตานุคุณ ยังพระปฏิบัติศาสนาพระมหาชินโรตสสงฆ์ ดำรงเรื่องรศศีลสวัสดิพระจุฑาธุชธิดาสวรรวณียไพบุรณพิเศษเป็นบุญเขตแก่เทพนิกรมนุษย์ทั้งปวง” (กำธร เลี้ยงสังธรรม (บรรณาธิการ), 2548, น. 279-280) ซึ่งนอกจากจะเป็นการประกาศพระองค์เองว่าทรงเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยทศพิธราชธรรมผ่านเอกสารบ้านเมืองอย่างเป็นทางการแล้ว ยังเป็นการแสดงเหตุจำเป็นที่ทรงต้องเสด็จปราบดาภิเษกและประณามพระเจ้ากรุงธนบุรีว่าเป็นกษัตริย์ผู้ไม่ทรงทศพิธราชธรรม ผู้สร้างความทุกข์ยากให้แก่พุทธศาสนาและประชาชนอย่างใหญ่หลวงด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่าในจำนวนกฎหมายทั้งหมด 15 ฉบับที่โปรดฯ ให้มีการตราขึ้นก่อนการโปรดฯ ให้แต่งตั้งไตรภูมิเถาขึ้นนั้น นอกจากกฎพระสงฆ์ที่เป็นเรื่องในการพุทธศาสนาโดยตรงแล้ว มีกฎหมายฝ่ายบ้านเมืองที่มีเนื้อความอ้างอิงถึงคำสอนทางพุทธศาสนาจำนวน 5 ฉบับ ได้แก่ พระราชกำหนดใหม่ฉบับที่ 2, 33, 35, 36, และ 37 ซึ่งปรากฏว่ามีอยู่ 3 ฉบับ ได้แก่ ฉบับที่ 33, 36, และ 37 ที่เป็นเนื้อหาสั่งสอนหลักธรรมทางพุทธศาสนาแก่ประชาชนโดยตรง อันแสดงให้เห็นถึงความพยายามในการแสดงพระองค์ให้สอดคล้องกับคติการปกครองแบบใหม่ที่ทรงดำรงพระองค์อยู่ในฐานะ “พระโพธิสัตว์” ผู้มี “พระมหากรุณาญาณจะให้ประโยชน์แก่สัตว์โลกทั้งปวง” ดังที่ทรงได้แสดงไว้ในกฎพระสงฆ์ฉบับแรกเมื่อปี พ.ศ. 2325 ซึ่งภายหลังจากโปรดฯ ให้มีการแต่งตั้งไตรภูมิเถาแล้วประมาณ 1 เดือน พระองค์ก็โปรดฯ ให้ตราพระราชกำหนดใหม่ฉบับที่ 4 ที่อธิบายถึงจุดประสงค์การเสด็จครองราชย์โดยมีเนื้อความสอดคล้องกันกับความเป็นพระโพธิสัตว์ในพระองค์อย่างจงใจว่า “พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นปราบดาภิเษกผ่านพิภพครั้งนี้ ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ แก่ไพร่ฟ้าประชากรให้อยู่เย็นเป็นสุข” (กำธร เลี้ยงสังธรรม (บรรณาธิการ), 2548, น. 198, 344)

ส่วนการประกาศความเป็นธรรมิกราชาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกผ่านกฎหมายบ้านเมืองออกสู่สาธารณะนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่าพระองค์ทรงเจาะจงเลือกอยู่ 2 ช่วงเวลาคือ ช่วงระยะเวลาปีแรกในการเสด็จครองราชสมบัติ และในปีที่โปรดฯ ให้มีการชุดและฉาปนกิจศพพระเจ้ากรุงธนบุรี โดยใช้แต่เพียงกฎหมายประเภท “พระราชกำหนดใหม่” (กำธร เลี้ยงสังธรรม (บรรณาธิการ), 2548, น. 299, 303) ที่ในยุคนั้นถือว่าเป็นกฎหมายที่เกิดขึ้นจากพระราชดำริในกษัตริย์โดยตรง ต่างจากพระราชบัญญัติที่ส่วนใหญ่เป็นกฎหมายอันเกิดจากพระราชวินิจฉัยในเหตุการณ์และคดีต่าง ๆ เพื่อจะทรงแสดงนัยทางการเมืองในการข่มภาพของพระเจ้ากรุงธนบุรี “ผู้ทรงเดช” ในความทรงจำของประชาชนโดยยกภาพ “ผู้ทรงธรรม” ในพระองค์มาทดแทน

แม้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเพียรพยายามในการแสดงพระบารมีทางธรรมในพระองค์ให้เนื้ออิงไปว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีต่อสาธารณะ แต่ด้วยการมีอยู่ของพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกตที่มีความเชื่อกันว่า เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่ถูกสร้างขึ้นจากแก้วมรกต (แก้วทำโดยเวทดา) อันเป็นแก้ววิเศษมีค่ารองลงมาจากแก้ว “มณีโชติ” สมบัติแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ และมีพระบรมสารีริกธาตุจำนวน 7 พระองค์ประดิษฐานอยู่ในองค์พระ ซึ่งกษัตริย์แห่งราชอาณาจักรใดได้ทรงครอบครองก็จะทำให้อาณาเขตแห่งราชอาณาจักรนั้นเป็นที่ประดิษฐานพุทธศาสนาไปอีก 1,000 ปี (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, และปารามินทร์ เครือทอง, 2546, น. (17)-(18), 12-13, 41-44) อันถือเป็นของวิเศษที่พระองค์ทรง “รับการสืบทอด” มาจากพระเจ้ากรุงธนบุรี ตามธรรมเนียมการได้ครอบครองสมบัติพิเศษในกษัตริย์ ซึ่งไม่ถือว่าบุคคลผู้เป็นเจ้าของมาก่อน หรือพบเจอและนำของวิเศษนั้นมาสู่ราชอาณาจักรจะเป็นเจ้าของสมบัติที่แท้จริงได้ ดังที่ปรากฏในเรื่องการเข้ามาสู่ได้รับพระบรมโพธิสมภารของช้างเผือกอันเป็นหนึ่งในสมบัติแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ นั้นทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงไม่อาจกล่าวอ้างพระบุญญาธิการในกษัตริย์ให้เนื้ออิงไปว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีในความรู้สึกของชนทั่วไปในสังคมได้ การทำสังคายนาวะไตรปิฎกอันเป็นพระราชกรณียกิจเดียวที่พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงกระทำไม่สำเร็จจึงเป็นเพียงตัวเลือกเดียวที่พระองค์จะทรงสามารถแสดงพระบารมีทางธรรมให้เป็นที่ประจักษ์เนื้ออิงไปว่ากษัตริย์พระองค์เก่าได้ จึงโปรดฯ ให้มีการสังคายนาวะไตรปิฎกเกิดขึ้นที่วัดนิพพานาราม ซึ่งได้พระราชทานนามใหม่ในครั้งนั้นว่า “วัดพระศรีสรรเพชญ์ดาราม” จนสำเร็จเป็นพระไตรปิฎก “ฉบับทอง” เมื่อปี พ.ศ. 2332 ในที่สุด(ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา, 2542, น. 271)

4.3 การแข่งขันบารมีทางพุทธศาสนาอันนำมาสู่ความขัดแย้งภายในราชสำนัก

ความ “ไม่ตั้งอยู่ในธรรม” ในกษัตริย์พระองค์เก่า ที่กษัตริย์พระองค์ใหม่นำมาใช้อธิบายความชอบธรรมในการเสด็จปราบดาภิเษกเพราะทรงเป็นผู้ “ตั้งอยู่ในธรรม” อันจะนำประโยชน์สุขมาสู่ประชาชนในราชอาณาจักรมากยิ่งขึ้นกว่าตามคติที่มีมาในธรรมิกสูตร กลายเป็นการสร้างเงื่อนไขให้กษัตริย์แห่งราชอาณาจักรต้องทรงมีคุณสมบัติในการเป็น “ผู้ตั้งอยู่ในธรรมอันยิ่งไปกว่าบุคคลอื่น” ซึ่งนอกจากจะเป็นการบังคับให้กษัตริย์ต้องทรงแสดงบารมีทางธรรมให้เป็นที่ประจักษ์แก่ประชาชนตลอดทั้งรัชสมัยแล้ว ยังเท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้บุคคลอื่นสามารถแข่งบารมีทางธรรมกับพระองค์ได้ จนทำให้เกิดการแข่งขันพระบารมีทางธรรมระหว่างพระองค์กับสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทซึ่งทรงเป็นผู้มีอิทธิพลในบ้านเมืองขณะนั้นเป็นอย่างมากเกิดขึ้นอย่างเปิดเผย

การสังคายนาวะไตรปิฎกซึ่งเกิดขึ้นที่ “วัดพระศรีสรรเพชญ์ดาราม” อันเป็นนามเดียวกับ “วัดพระศรีสรรเพชญ์” เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทรับเป็นพระราชธุระในการบูรณปฏิสังขรณ์เหมือนสร้างใหม่ทั้งพระอาราม (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา, 2542, น. 241) จนส่งผลให้พระอารามแห่งนี้มีสถานะเหมือนเป็น “พระอารามประจำกรมพระราชวังบวรสถานมงคล” ในความรู้สึกของชนในสังคมทั่วไป กลับกลายเป็นการช่วยเสริมพระบารมีทางพุทธศาสนาในสมเด็จพระอนุชาธิราชให้ยิ่งไปกว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อคัมภีร์ “สังคิตยวงศ์” ที่ถูกแต่งขึ้นโดย

พระพิมพ์ธรรม แห่งวัดโพธารามเมื่อปี พ.ศ. 2332 เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่โปรดฯ ให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในยุคกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ได้มีการยกพระเกียรติยศในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทให้ทรงมีสถานะเป็น “สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน” และพระโพธิสัตว์จำพวก “ปัญญาวชิระ” ซึ่งประเสริฐสุดในพระโพธิสัตว์จำนวน 3 จำพวก ส่วนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเป็นเพียงพระโพธิสัตว์จำพวก “ศรัทธาวชิระ” ที่ถูกจัดอยู่ในอันดับรองลงไปเท่านั้น (อง.จตุกก. 21/133/221 ; กรมศิลปากร, 2536, น. 256, 259, 262 ; ประภาส สุระเสน (แปล), 2540, น. 178) ทำให้บารมีทางพุทธศาสนาในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทได้ถูกผลักดันให้อยู่สูงกว่ากษัตริย์ที่แท้จริงแห่งราชอาณาจักรมานับตั้งแต่นั้น

สิ่งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงที่จะพยายามกระทำเพื่อจะลดอำนาจพระบารมีทางพุทธศาสนาในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทให้น้อยลงไปจากความรู้สึกรักของประชาชนคือการ “ยึด” นาม “พระศรีสรรเพชญ์” อันเป็นนามที่มีความหมายถึง “พระพุทธเจ้า” (สายชล สัตยานุรักษ์, 2546, น. 161) ซึ่งเป็นนามที่เป็นสมบัติเฉพาะและสมควรแก่กษัตริย์แห่งราชอาณาจักรสยามเท่านั้น กลับคืนมาจากกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ด้วยการโปรดฯ ให้มีการอัญเชิญพระพุทธรูปปฏิมากรรูปปั้นโบราณนามว่า “พระศรีสรรเพชญ์” ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่ “วัดพระศรีสรรเพชญ์” ในกรุงศรีอยุธยาอันเป็นพระอารามหลวงในพระบรมมหาราชวังเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยามาประดิษฐาน ณ วัดโพธารามในช่วงต้นปี พ.ศ. 2338 แต่ด้วยพระพุทธรูปปฏิมากรได้รับความชำรุดเสียหายจากภัยสงครามอย่างหนักจนไม่อาจที่จะทำการบูรณปฏิสังขรณ์ให้ติดเดิมได้ จึงได้ทรงอัญเชิญพระพุทธรูปปฏิมากรพระศรีสรรเพชญ์นี้เข้าบรรจุไว้ในพระเจดีย์ตามคำถวายพระพรจากคณะสงฆ์แล้วโปรดฯ พระราชทานนามพระเจดีย์นี้ว่า “พระเจดีย์ศรีสรรเพชญ์” ตามชื่อพระพุทธรูปปฏิมากรนั้น(ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา, 2542, น. 295-296) ทำให้นามของ “พระศรีสรรเพชญ์” ที่ปรากฏในกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อครั้งนั้นมีความหมายถึงสถานที่ 2 แห่ง คือ “วัดพระศรีสรรเพชญ์ดาราม” ในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท และ “พระเจดีย์ศรีสรรเพชญ์” ในวัดโพธาราม

“พระพุทธรูป” ซึ่งเป็นพระพุทธรูปโบราณศักดิ์สิทธิ์ ที่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงได้รับถวายจากพระยาเชียงใหม่ (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา, 2542, น. 288) ได้กลายเป็นอีกสัญลักษณ์หนึ่งที่แสดงถึงพระบารมีทางพุทธศาสนาในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทให้เทียบเท่ากับกษัตริย์ได้อย่างเด่นชัด เมื่อพระพุทธรูปโบราณซึ่งมีตำนานประวัติการสร้างอันคล้ายคลึงกันกับพระแก้วมรกต ซึ่งกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทได้ทรงขอพระราชทานไว้เป็นสิทธิ์ขาด ถูกอัญเชิญนำไปประดิษฐาน ณ พระที่นั่งองค์ใหม่ในพระราชวังบวรสถานมงคลซึ่งอยู่ในระหว่างการตกแต่ง พร้อมทั้งได้ทรงถวายพระที่นั่งซึ่งได้รับการพระราชทานนามในครั้งนั้นว่า “พระที่นั่งสุทธารสวรรย์”(เปลี่ยนชื่อเป็น “พระที่นั่งพุทไธสวรรย์” ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) (น. ณ ปากน้ำ, และสุตารา สุฉฉายา, 2540, น. 8) ที่มีชื่อพ้องกันกับ “พระที่นั่งสุทธารสวรรย์” อันเป็นพระตำหนักในสมเด็จพระนารายณ์แห่งกรุงศรีอยุธยาที่โปรดฯ ให้สร้างขึ้นและใช้เป็นที่ประทับจนเสด็จสวรรคต (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา, 2542, น. 54 ; หวน พินธุพันธ์,

2515, น. 118) แห่งนี้เพื่อ “เป็นพุทธบูชา” (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา, 2556, น. 575) อันส่งผลให้พระที่นั่งแห่งนี้ที่แม้จะไม่ได้มีลักษณะเป็น “ปราสาท” ที่มียอดมณฑปสูง แต่ก็เสมือนกับการยกศักดิ์ฐานะให้พระที่นั่งแห่งนี้กลายเป็น “พระอารามส่วนพระองค์ในพระราชวังอันเป็นที่ใช้ประดิษฐานพระพุทธรูปโบราณศักดิ์สิทธิ์มีค่าคู่ควรเมือง” เช่นเดียวกับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งควรเป็นเอกสิทธิ์ในกษัตริย์แห่งราชอาณาจักรสยามจะพึงมีได้เท่านั้น

ความพยายามแข่งขันกันแสดงพระบารมีทางพุทธศาสนาออกมาเป็นที่ประจักษ์ในสังคม ส่งผลให้ทั้ง 2 พระองค์เกิดความขัดแย้งกันขึ้นจนเกือบจะทำให้เกิดสงครามกลางเมืองและการกบฏขึ้นในราชอาณาจักร อันสร้างความโศกเศร้าในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกอยู่หลายครั้ง ทำให้พระองค์ไม่โปรดฯ ที่จะให้มีการพระเมรุในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท แต่เพื่อกันความครหาที่จะเกิดขึ้นจึงทำให้พระองค์โปรดฯ ให้อัญเชิญ “พระบรมธาตุ” มาทำการสมโภชในช่วงระยะเวลา 7 วัน 7 คืนที่มีการพระเมรุ เพื่อจะทรงถือเป็นการส่วนพระองค์ว่าช่วงระยะเวลาดังกล่าวนั้นถือเป็นการงาน “สมโภชพระบรมธาตุ” และโปรดฯ ให้มีการชุมนุมแปลคัมภีร์พระปริยัติธรรมขึ้นที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ดารามภายหลังการพระเมรุในช่วงประมาณกลางปี พ.ศ. 2347 ได้ประมาณ 2 เดือน พร้อมทั้งพระราชทานนามพระอารามนั้นใหม่ว่า “วัดมหาธาตุราชวรวิหาร” โดยทันที (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา, 2542, น. 300, 306-310) ทำให้นาม “พระศรีสรรเพชญ์” กลับมาเป็นนามที่เป็นสมบัติเฉพาะแก่กษัตริย์แห่งราชอาณาจักรสยามอีกครั้ง จากที่คงเหลือแต่นามพระเจดีย์ซึ่งประดิษฐานอยู่ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามซึ่งพระองค์เป็นผู้ทรงสถาปนาเท่านั้น อันถือเป็นการประกาศชัยชนะและปิดฉากการแข่งพระบารมีกษัตริย์ทางพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในรัชสมัยนี้ และทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงมีสถานภาพ “กษัตริย์ผู้ทรงเป็นพระโพธิสัตว์” ตามคติธรรมิกราชาแห่งราชอาณาจักรสยามโดยสมบูรณ์

5. สรุป

ความล่มสลายของกรุงธนบุรีอันมีเหตุมาจากการเลือกใช้คติการปกครองในกษัตริย์อย่างผิดพลาด เป็นเหตุให้เมื่อมีการสถาปนาราชวงศ์ใหม่เกิดขึ้น กษัตริย์แห่งราชวงศ์ใหม่จึงจำเป็นต้องเลือกคติในการปกครองราชอาณาจักรโดยรอบคอบที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อพระองค์ได้เสด็จครองราชสมบัติด้วยวิธีการพิเศษอย่างการ “ปราบดาภิเษก” ประกอบกับการคณะสงฆ์ที่สืบทอดมาจากแผ่นดินในกษัตริย์พระองค์ก่อนั้น มีความเสื่อมทรุดเป็นอย่างมากดังนั้น “คติธรรมิกราชา” ที่เพียงแต่กำหนดคุณสมบัติในกษัตริย์ไว้เพียง “ความเป็นผู้ทรงธรรม” เท่านั้น อันเป็นการเปิดโอกาสให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสามารถใช้เหตุผลนี้ในการกล่าวโทษพระเจ้ากรุงธนบุรีให้เป็น “ผู้ไม่ทรงธรรม” และยังสามารถอาศัยอำนาจที่คตินี้ได้ให้ไว้ทำการชำระคณะสงฆ์ในขณะนั้นให้กลับมาบริสุทธิ์ได้ โดยพระองค์ได้ทรงนำวรรณกรรมที่ถูกแต่งขึ้นโดยกษัตริย์ในช่วงที่ราชอาณาจักรสยามยังคงใช้คติธรรมิกราชาเป็นคติการปกครองในกษัตริย์เมื่อครั้งกรุงสุโขทัยอยู่ และยังแพร่หลายอยู่คู่กับสังคมชาวสยามมาถึงในขณะนั้นอย่าง “ไตรภูมิพิภพ” มาเป็นธรรมนูญหลักในสังคม ควบคุม

กับการเผยแพร่และแสดงความเป็นธรรมกราชออกสู่สังคมผ่านเอกสารราชการอย่างกฎหมายฉบับต่าง ๆ แต่ด้วยเหตุที่คดีการปกครองนี้ให้ความสำคัญต่อความ “ทรงธรรม” ในตัวผู้ปกครองที่ต้องมีเหนือกว่าบุคคลอื่นเป็นสำคัญ จึงทำให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท สมเด็จพระอนุชาธิราชผู้ทรงมีอิทธิพลทั้งในฝ่ายราชอาณาจักรและพุทธศาสนจักรเป็นอย่างมาก ทรงสามารถแสดงพระบารมีทางธรรมเพื่อแข่งขันกับสมเด็จพระเชษฐาธิราชเจ้าได้อย่างเปิดเผย จนกลายเป็นความขัดแย้งระหว่างกันอันเกือบจะนำมาซึ่งสงครามกลางเมืองอยู่หลายครั้ง แต่ในท้ายที่สุดเมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จทิวงคตก่อนสมเด็จพระเชษฐาธิราช ก็ทำให้สถานภาพความเป็น “กษัตริย์ผู้ทรงเป็นพระโพธิสัตว์” ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้รับการพิสูจน์และสร้างความชอบธรรมให้แก่พระองค์ต่อสาธารณะโดยสมบูรณ์

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2504). *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 39 จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ กับครั้งกรุงธนบุรีและครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ภาค 6*. พระนคร
- _____. (2535). *วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 (ไตรภูมิโลกวิณัจฉยภพ)*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. (2536). *วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 3 (สังคีตยวงค์)*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร
- สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ). (2517). *ประชุมพระราชปฐจา*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กำธร เลี้ยงสังธรรม (บรรณาธิการ). (2548). *กฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 3 ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แก้ไขปรับปรุงใหม่*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระฯ. (2545). *เจ้าครอกวัดโพธิ์ : พระประวัติในจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. นนทบุรี: จดหมายเหตุ.
- จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. (2543). *สาระไทย : รวมบทความเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระฯ กรมพระยา. (2514). *ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา*. พระนคร: กรมศิลปากร
- _____. (2542). *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2521). *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ประภาส สุระเสน (แปล). (2540). *พระคัมภีร์อนาคตวงศ์*. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์สุวิวัฒน์.
- ปรามินทร์ เครือทอง (บรรณาธิการ). (2555). *ปริศนาพระเจ้าตาก*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, และปรามินทร์ เครือทอง. (2546). *พระแก้วมรกต*. กรุงเทพฯ: มติชน.

ลิไทย, พญา. (2518). *ไตรภูมิพระร่วง*. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.

สายชล สัตยานุรักษ์. (2546). *พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352)*. กรุงเทพฯ: มติชน.

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2549). *พระไตรปิฎกภาษาไทย : ฉบับเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี พุทธศักราช 2549*. กรุงเทพฯ: มหาเถรสมาคม.